

A keleti és nyugati régiók nyelvföldrajzi összehasonlítási lehetőségeiről a nyelvatlaszok alapján*

1. Bevezetés. A 20. században az első, később atlasz formában megjelent nyelvatlaszunk gyűjtésének kezdetétől, 1948-tól 2011-ig 22 nyelvatlaszunk¹ jelent meg. Előadásomban csak az egész magyar nyelvterületet átfogó kutatópont-hálózattal rendelkező nagyatlással, az öt erdélyi és a tizenkét dunántúli, pontosabban a Duna észak–déli vonalától nyugatra fekvő 11 dunántúli és egy felvidéki atlással fogok foglalkozni.

Mely atlaszok tartoznak ide? A Duna észak–déli vonalától nyugatra fekvő területek tizenkét atlasza: Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlasza (ÁllSA.), a Hangutánzó igék vasi és muravidéki atlasza (HVMA.), a Horvátországi (szlavóniai) magyar nyelvjárási atlasz (SzlavA.), A jugoszláviai Baranya magyar tájnyelvi atlasza (JBarA.), A jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlasza (MurA.), A kisalföldi kocsik és szekerek szakszókincsének nyelvatlasza és szótára (KKSzASz.), A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza (NyvA.), az Ormánsági nyelvatlasz (OrmAm.), az Őrségi és hetési nyelvatlasz (ŐHA.), a Sárvíz menti nyelvatlasz (SMA.), a Somogy–zalai nyelvatlasz (SZA.) és a Zselici nyelvatlasz (ZsA.). Az öt erdélyi atlasz: A romániai magyar nyelvjárások atlasza 1–11. kötete (RMNyA.), A moldvai csángó nyelvjárás atlasza 1–2. kötete (CsángA.), a Hétfalu nyelvjárási atlasza (HétfA.), a Székely nyelvföldrajzi szótár (SzNySz.) és a Szilágysági nyelvatlasz (SzilA.); valamint A magyar nyelvjárások atlasza 6 kötete (MNyA.).

Külön magyarázatot két atlasz kíván. Elsőként az erdélyi területről A romániai magyar nyelvjárások atlasza, melynek anyaga mostantól, a 11. kötet megjelenésétől emelhető be teljes egészében a vizsgálatokba. A másik TEMESI MIHÁLY Ormánsági nyelvatlasza, mely csak részletekben, ez idáig két kiadványban (TEMESI 1965, 2002) látott napvilágot. TEMESI MIHÁLY összesen mindig „közel 200” térképlapot említ (TEMESI 1965: 146, 154; 2002: 16, 22), azonban PESTI JÁNOS közléséből² tudjuk, hogy a jelenleg hozzáférhetőkn kívül megszerkesztett állapotban nincsen több. Jelenleg az atlasz körülbelül harmada, 76 térképlap érhető el, ezért OrmAm. (*m* mint *mutatvány*) rövidítés alatt lehet jelölni és bevonni a rendelkezésre álló adatokat az egyesítés munkálataiba.

* Az Egy elkészült és egy készülő magyar nyelvatlasz – kutatási tapasztalatok és perspektívák című konferencián 2011. november 23-án elhangzott előadás szerkesztett, bővített változata.

¹ Az előadás óta eltelt időszakban újabb nyelvatlaszok láttak napvilágot, melyek a következők: Medvesalja magyar nyelvjárási atlasza (MedvA.), Nyugat-bácskai magyar nyelvatlasz (NybA.), valamint a Változó nyelvhasználat a hármashatár mentén című munka keretében a hármashatár atlasza (HHNyH.).

² JUHÁSZ DEZSŐ szíves szóbeli közlése alapján.

Előadásomban e tizennyolc atlasszal fogok foglalkozni, ezek összehasonlítási lehetőségeit próbálom összegyűjteni és néhány kiemelt szempont szerint bemutatni.

A nyelvatlaszok általános, rendszerezett feldolgozása egyelőre nem történt meg, aminek a legfontosabb oka részben az, hogy a bennük található valószínűleg már több mint egy milliónyi adat feldolgozása hagyományos módon nem oldható meg. Megoldást a digitalizálás, az informatizálás, és az ezek segítségével a különböző igényeknek megfelelően rendszerezhető és előállítható térképlapok jelentenek.

Az idő előrehaladtával, az újabb és újabb atlaszok megjelenésével egyre több adatból válogathatunk, és az egyre több adat között egyre nehezebb a kapcsolatok és az összefüggéseket megtalálni. Éppen ezért, mint általánosan meghatározó tényezővel, az időbeliséggel kezdem az összehasonlítási lehetőségek ismertetését.

2. Az időbeliség. Az első vizsgálandó szempont az időbeliség. Mikor gyűjtötték az atlasz anyagát, illetve mikor adták ki a kötetet? Nagyon fontos, hogy meg kell különböztetnünk e két dátumot, ugyanis nemegyszer előfordul – jó példa erre éppen A romániai magyar nyelvjárások atlasza vagy a Zselici nyelvatlasz –, hogy 20–30, vagy akár több mint 40 év is eltelik az adatok gyűjtése és a nyelvatlasz kiadása között.

1. táblázat

A nyelvatlaszok gyűjtéseinek ideje

Atlasz	Gyűjtés ideje	Atlasz	Gyűjtés ideje
OrmAm.	1948–1949	JBarA.	1961–1962
CsángA.	1949–1959, ell. 1962	ZsA.	1963. jan. – 1969. szept.
MNyA.	1950–1960, ell. 1960–1964	HétfA.	1970
ÖHA.	1952–1957	SzilA.	1971–1975
SzNySz.	1954–1965, ell. 1957 és 1967	HVMA.	KÖBÖLKUTI: 1977–1984 GUTTMANN: n. a.
RMNyA.	1957–1967	SZA.	1980–1984
MurA.	1960. aug.	NyvA.	1991
ÁllSA.	1960. okt. 28. – 1965. márc. 15.	SMA.	1992–1994
SzlavA.	1960, 1970, 1980	KKSzASz.	n. a., kiadva: 1985

Ha vizsgálatokat alapozunk az atlaszokban foglalt adatokra, például összehasonlítjuk két atlasz vonatkozó térképlapját annak érdekében, hogy követni tudjuk, mi hogyan változott a kettő között eltelt idő alatt, mindig a gyűjtési, és nem az atlasz kiadási idejét kell szem előtt tartanunk. A táblázat csak a konkrét gyűjtési

időket tartalmazza, tehát azokat, amikor az atlaszba kerülő adatokat gyűjtötték; ennek köszönhetően lehet a legelső az Ormánsági nyelvatlasz.

Az adatok alapján látszik, hogy gyűjtési idő szempontjából élesen elkülönül egymástól a nyugati és a keleti régió. Míg nyugaton 1948-tól 1994-ig történtek gyűjtések, addig az erdélyi területen ez az 1970-es évek közepére le is zárult. Ennek külső és belső okai egyaránt vannak. Köszönhetően viszont annak, hogy ezek az atlaszok a gyűjtők személye, képzettsége, a kérdőívek és a gyűjtött adatok feldolgozása szempontjából is sokkal egységesebbek, mint a magyarországiak, jobban is vizsgálhatók, könnyebben és nagyobb biztossággal egybevetethők.

3. A gyűjtés helye. A második fő szempont a gyűjtés helye, vagyis annak rendszerezése, hogy mely területeket ölelik fel a nyelvatlaszok. A legnyugatabbra fekvő kutatópont az ausztriai Felsőőr, míg legkeletebbre a moldvai Bogdánfalva fekszik. E kettő között e 18 atlaszban összesen 1409 kutatópont található, mely az azonosak egybevonása után 1293-ra csökken.

A nagyatlasz–kisatlasz felosztás szerint nagy-, és a legnagyobb területet átfogó atlasz a 395 kutatóponttal rendelkező MNyA., amelynek kutatópontjai Magyarországon kívül öt országot (Jugoszlávia, Ausztria, Csehszlovákia, Szovjetunió és Románia³) és az összes magyar megyét érintik. JUHÁSZ DEZSŐ csoportosítását (JUHÁSZ 2007) követve a nagyatlasz után csökkenő sorrendben A romániai magyar nyelvjárások atlasza következik 136 kutatóponttal, majd a 100 kutatópont körüli, a Székely nyelvöldrajzi szótárban feldolgozott székely atlaszok csoportja következik. Ezekhez a dunántúliak közül egyedül a Somogy–zalai nyelvatlasz sorakozik fel a maga 99 településével. A következő egységként meghatározott, 50 körüli települést érintő csoportban már több atlasz vizsgálódik. Tekintélyes méretűnek mondható a Szilágysági nyelvatlasz 67, és a BALOGH LAJOS és KIRÁLY LAJOS 60 helységet érintő somogyi állathangutánzó, állathívogató, -terelő kifejezéseket rendszerező atlasza, valamint a vele szomszédos területen gyűjtő, csak 4 kutatóponttal elmaradó Zselici nyelvatlasz. Fél száz kutatópont alatt egy kevéssel az Őrségi és hetési nyelvatlasz következik, majd az ormánsági tájatlasz, végül a csoportot A moldvai csángó nyelvjárás atlasza zárja 43 kutatóponttal. Az egyesítésben részt vevő 18 nyelvatlaszból nyolc ennél kisebb: a kocsik és szekerek szakszókincsének célatlasza 34 kisalföldi településen gyűjt adatokat, majd hármas holtversenyben 26-26 kutatóponttal a nyugati részen legnagyobb határon túli, a Dunától már északra vizsgálódó Nyitra-vidéki nyelvatlasz, a vasi és muravidéki hangutánzó igék célatlasza és a legtöbb járulékos szempontot is jelölő, vagyis zárójelekkel minősített nyelvi adatot felsorakoztató SAJTOS-féle atlasz következik. A sor végére PENAVIN OLGA három határon túli nyelvatlasza jut 20, 11, illetve 10 kutatóponttal – sorrendben a muravidéki, a horvátországi (szlavóniai) és a jugoszláviai (horvátországi) Baranya területén adatokat gyűjtők –, majd a listát legkisebbként a Hétfalu nyelvjárási atlasza zárja.

Az egyesített kutatópont-hálózat elkészítésének előfeltételeként minden atlasz minden településének nevét és sorszámát, valamint szükség esetén a további

³ Az országok megnevezésénél az atlaszokban található formát követem.

járolékos információkat be kell gépelni egy táblázatkezelő programba az atlaszok kutatópontjegyzékére vagy ennek hiányában egy térképlapra támaszkodva. A 18 atlasz közül 13 esetben ezt a feladatot én végeztem el, az MNyA. és az erdélyi atlaszok adatait HEGEDŰS ANDREÁTól kaptam meg, és a továbbiakban az engedélyével használom.

A táblázat feltöltése során az atlaszokban közölt írásformára hagyatkozás önmagában nem elegendő, mert helyhiány (pl. OrmAm.), írógévelt lejegyzés (pl. KKSzASz.), vagy akár egy véletlen elírás következtében is előfordul, hogy nem a települések kodifikált megnevezését rögzíti az atlasz. Helyhiányra példa az ormánsági atlasz 32-es kutatópontja, a térképen *D.csepely*, írógévelt lejegyzésből fakadó ékezet-problémákra a KKSzASz. *Dőr* és *Ujkér* alakja. Az egyesített kutatópont-hálózatban előbbi esetben egy utaló mutat a kodifikált megnevezésre, *D.csepely*-ről *Drávacsepely*-re, mert ekkor az azonosítás érdekében szükséges a teljes alak ismerete, míg az ékezetek eltérő alakjából fakadó eltérés a megértést nem nehezíti, ezért elég javítani. A települések számbavételekor többször szembesülünk azzal, hogy egy atlasz valamely kutatópontjának sorszámához több település is tartozik. Ilyen például a HVMA. 22-es kutatópontja, *Felső-* és *Alsólakos*, és az ormánsági atlasz 42-es sorszáma, *Rónádfa* és *Gyöngyfa*. A muravidéki kutatópontokat bemutató térképen a két falu egy grafikai jelzéshez van kötve, ezért a fenti formában, az *és* kötőszóval összekötve együtt szerepelnek a táblázatban. Az OrmAm.-beli esetben *Rónádfa* 1929-es megszűnése, beolvadása óta a település hivatalos neve *Gyöngyfa*, de TEMESI két külön kutatópontként, két külön grafikai jellel jelöli a két település(rész)t, ezért az egyesített táblázatban külön-külön, mindkétszer a 42-es sorszámmal szerepelnek. A határon túli települések lokalizációját nehezíti, ha a magyar vagy az idegen nyelvi nevüket nem tudjuk meg az atlaszból, vagy azok a gyűjtés ideje óta megváltoztak. Előbbi esetben a meglévő alakra támaszkodva a hiányzó alakot ki kell keresni a LELKES-féle helységnevszótárból (2011) vagy valamilyen egyéb megbízható forrásból, hogy a táblázat teljes lehessen. A felkutatás és az ellenőrzés során azonban nemcsak a hiányzó alakokra, hanem a gyűjtés óta megváltozott helységnevekre (jellemzően hosszú-rövid ékezetbeli különbségekre, települések egyesítésére) is fény derül, ami utalók létrehozásához vezet.

A kutatópontok száma önmagában nem árul el túl sokat az atlaszról, de meghatározza jellegét, vagyis hogy közreadói minek szánták, mi volt az alapvető céljuk vele. Magyar nyelven VÉGH JÓZSEF foglalta írásba elsőként az Őrségi és hetési nyelvátlasz bevezetőjében a nagyatlasz és a táji nyelvátlaszok egymáshoz való viszonyát és feladatkörét. Korábbi francia mintát is követve a későbbiekben kövendő ajánlás az volt, hogy a nagy, nemzeti atlaszok igyekezzenek országhatárok nélkül a nyelv minden nyelvjárascsoportját átfogni, madártávlatból, nagy vonalakban bepillantást engedve a nyelvi változásokba. Ez azonban a mélyebb nyelvi jelenségeket is követni kívánó vizsgálatokhoz kevés. Idézem ezzel kapcsolatban BÁRCZI GÉZÁt: „Ezért a Magyar Nyelvátlaszon kívül szükség van a kisebb, egy-egy vidékre szorítkozó, de egészen sűrű hálózatu nyelvjárási térképekre, melyek esetleg kevesebb számú jelenséggel, kevesebb fogalomkör szókincsével foglalkoznak, de a szavak és jelenségek megoszlását apróbb részleteikben elének tárva

tanulságosan világítják meg a nyelvi elemek küzdelmeit.” (ŐHA. 11.) Az ebben a szellemben készült regionális atlaszok vagy más néven tájatlaszok egy-egy szűkebb területet, földrajzi, néprajzi vagy nyelvjárási egységet és esetleg a környékét tárják fel teljes sűrűségű kutatópont-hálózaton, az adott vidékre jellemző nyelvjárási jelenségekre is fókuszálva.

Ennek fényében árulkodó, hogy a nyelvatlaszokban hányszor ismétlődnek a kutatópontok keleten és nyugaton, vagyis hányszor látogatta meg ugyanazt a települést legalább egyszer kutató(csoport). Nézzük meg a két vizsgált területet külön-külön, majd összehasonlítva.

2. táblázat

A kutatópontok ismétlődése

	Nyugat		Kelet	
	Településszám	Százalék	Településszám	Százalék
Összesen	564	100%	576	100%
Kétszer	92	16%	50	8,6%
Háromszor	4	0,7%	2	0,3%
Ismétlődések	96	17%	52	9%

Nyugaton 92 település, az összes település 16%-a szerepel kétszer, négy település háromszor (Mesztegnyő, Somodor, Szilvásszentmárton és Viszák; ez 0,7%), vagyis az összesen 564 település 17%-a ismétlődik. Az erdélyi területen alig 50 helység, az összes település 8,6%-a fordul elő kétszer, és mindössze kettő háromszor (Kászonaltíz és Zágon, ez 0,3%), vagyis az összesen 576 településből 52, közel 9% ismétlődik. Ebből is látszik, hogy míg keleten egységesebb a táji megoszlás, a tájatlaszok jobban kiegészítik az ottani „nagyatlaszt”, A romániai magyar nyelvjárások atlaszát, addig a Dunántúlon készítésükkor nem voltak összefogva a regionális atlaszok, s emiatt nagyobbak az átfedések, és egyúttal a feldolgozatlan területek is. A Duna észak–déli vonalától nyugatra mindenki a szülőföldje, vagy más, számára valamilyen okból kedves vagy kézenfekvő tájegységen gyűjtött, míg az erdélyi területen a kiválasztás tudatosabban folyt. 1955-ben a Román Tudományos Akadémia kolozsvári Nyelvtudományi Intézete kutatási tervfeladatuként tűzte ki egy romániai nagyatlasz elkészítését, majd később a kisebb, táji atlaszok a nyelvészeti tanszék feladatává váltak, aminek következtében egységesebb, központosítottabb volt az atlaszok készítése, mint nálunk. S ez sokkal egyenletesebb minőséghez és könnyebb egyesíthetőséghez vezetett.

4. A gyűjtés. Ha megvan a vizsgálatra kijelölt terület, a következő fontos állomás a gyűjtő személye és a gyűjtés módja. A regionális nyelvatlaszokra jellemző az egygyűjtős gyűjtési mód, szemben a több gyűjtőre építő, kutatócsoport(ok) tagjainak együttműködésével életre hívott nagyatlaszokkal. Az egygyűjtős módszer sikeressége a gyűjtőn és az adatközlőn, illetve a közöttük lévő kapcsolaton

múlik; a gyűjtött anyag akkor lesz ideális, ha a gyűjtő anyanyelvjárásában, lehetőleg rokonok, ismerősök körében gyűjt. Ez természetsszerűleg nem mindig kivitelezhető, de a gyűjtés során az atlaszok készítői a lehetőségeikhez mérten törekedtek a megvalósítására.

A Dunántúl és a Felvidék 13 nyelvatlasza esetében TEMESI, RÓNAI, SÁNDOR, KIRÁLY, SAJTOS és TIMAFFY tudott lakóhelyének, szülőfalujának és annak környékén rokonok, ismerősök körében is adatokat gyűjteni, ki egymaga, illetve családi segítséggel (pl. TEMESINEK ormánsági születésű felesége, TOMANÓCZY JOLÁN segített, az adatok érvényességének ellenőrzésében pedig segítségére volt az ormánsági nyelvjárást anyanyelveként beszélő anyósa), ki pedig egyetemi, főiskolai hallgatók bevonásával. A hallgatókkal kapcsolatban RÓNAI megjegyzi (ZsA. 18), hogy a gyakorlógyűjtést végző hallgatók jellemzően a regionális köznyelvhez közel álló változatot, nemegyszer magát a regionális köznyelvet jegyezték le a helyi nyelvjárás még élő jelenségei helyett, továbbá feljegyzetlenül maradtak a paraszti műveltséganyag funkciótlaná vált elemei. Ha feltételezzük, hogy precízen, megbízhatóan dolgoztak a hallgatók, ez a tény az adatgyűjtő személyének fontosságára hívja fel a figyelmünket: minél kevesebb kritériumban felel meg az optimális „anyanyelvjárás gyűjtése otthon; rokonok, ismerősök között” kíváncságnak (KISS 1973), a gyűjtött nyelvi adatokat annál körültekintőbben kell kezelni. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy hallgatókkal végeztetett gyűjtés esetében fokozottan szükség van a gyűjtésben részt vevő hozzáértő közreműködőkre és megfelelő, lehetőleg a nyelvjárást anyanyelveként beszélő ellenőrzést végző személyekre.

Az erdélyi területen más a helyzet. Általánosan ismert tény, hogy 1958–1959-ben a nagyatlasz gyűjtőinek, BENKŐ LORÁNDnak és LÖRINCZE LAJOSnak félbe kellett hagynia az erdélyi gyűjtést, de a nagyatlasz kérdőíve benne van az RMNyA.-ban, közel azonos időben is lettek kikérdezve, illetve MURÁDIN LÁSZLÓ közléséből tudjuk, hogy lejegyzési szempontjaik, sőt még a „fűlük is össze volt hangolva”. Idézem MURÁDIN LÁSZLÓT: „Számomra igen megnyugtató volt az is, hogy mikor 1959 nyarán Benkő Loránd és Lőrincze Lajos kísérőjeként figyelemmel kísérhettem A magyar nyelvjárások atlasza számára 9 erdélyi faluban végzett gyűjtőmunkájukat, tapasztalhattam, hogy az ők és a magam gyűjtő-, hallás- és lejegyzési módszere között lényegbeli eltérés nincs, nagymértékben egyező. Az MNyA. gyűjtőinek és a magam lejegyzési gyakorlatának megnyugtató egységét bizonyította az a tény is, hogy mikor összevetettem az időközben megjelent MNyA. erdélyi adatait a magam gyűjtötte adatokkal, egy-egy helyi nyelvjárás hangváltozat-rendszerének összképe egyező volt.” (RMNyA. 1: 7.) Ennek köszönhetően ez a két atlasz szépen összeilleszthető lenne, s továbbgondolva, az összefüggések ismeretében kijelenthető, hogy az erdélyi kisatlaszokkal is ez a helyzet.

Ennek kapcsán érdemes megemlíteni, hogy kik a nyelvatlaszok szerzői, milyen foglalkozást űznek, űztek. Kivétel nélkül nyelvészek vagy a nyelvészethez valamilyen szállal kötődő kutatók, egyetemi vagy főiskolai tanárok, de van közöttük egy középiskolai tanár is, SAJTOS JÓZSEF. Ebből arra is lehet következtetni – azon túl, hogy milyen szintű képzettséget, mennyi és milyen szerteázó ismereteket követel meg egy nyelvatlasz elkészítése –, hogy a munkálatok stabil intézményi háttérrel kívánnak, amely befogadja és támogatja a kutatást.

5. A címszavak. A keleti és nyugati régiók összehasonlítási lehetőségeinek legfontosabb színtere az egyező címszavakra vagy hangtani, alaktani jelenségekre épülő vizsgálat. Az egyesített címszójegyzék megmutatja, hogy mely címszó mely atlasz hányadik térképlapján szerepel; segítségével könnyen visszakereshetők a címszavak; egy helyen, rendszerezett formában megtaláljuk az azonos denotátumot feldolgozó térképlapokat.

Az egyesített táblázatban a címszavak lelőhelyét az atlaszbeli sor- vagy térképszámuk adja meg, ez teszi őket egyértelműen azonosíthatóvá. Amennyiben nem térképezett egy vizsgált címszó, de a szerző kutatópontonként részletes leírásban közli, hogy hol milyen alakváltozat(ok) fordul(nak) elő, a címszó a sor-számával együtt bekerül az egyesített táblázatba. Nem térképezett címszavak a 18 egyesített nyelvátlasz közül KIRÁLY LAJOS két nyelvátlaszában (SZA. és ÁllSA.) és a Székely nyelvföldrajzi szótárban fordulnak elő. A SZA.-ban az 1–125-ig terjedők (ami az összes térkép 36,5%-a), és az ÁllSA.-ban 78%-os arányban, összesen 182-szer. A SzNySz. mind a 894 térképlapja térképezetlen, de tekintettel arra, hogy szótárról lévén szó a címszavak megtalálhatók a betűrendi helyükön, nem kell jelölni, hogy hányadik oldalon található a kötetben. Az egyesített mutatóban ez esetben csak egy X szerepel.

A címszavak egyesítésekor a nyelvátlaszok címszómutatóját, vagy ennek hiányában a térképlapokon kiemelt címszót vettem alapul. A két hangutánzó, hívogató, terelő kifejezéseket rendszerező dunántúli regionális célatlasz esetében azonban az általános mutatón felül nem készült egy elsődleges változatokat tartalmazó címszómutató, és az egyes térképlapokon (vagy adattárban közölt, a kutatópontokon előforduló variánsokat felsoroló gyűjteményben) sem emelnek ki egy egyértelmű azonosításra alkalmas alakváltozatot. Ezért a két célatlaszban található 433 térképlap csak címszavasítás után (l. SZABÓ 2010, 2012) kerülhetett be a vizsgálatokba.

A nyelvátlaszok címszavainak egyesítési módszeréről és nehézségeiről HEGEDŰS ANDREA előadásában hallottunk (l. jelen számban 163–171), ezért részletesen nem térek ki rá. Azonban az nálam is helytálló, hogy minden várakozással ellentétben a címszavak állományának egyesítése és a teljes mutató elkészítése sokkal inkább nagy körültekintést és sok szempont figyelembevételét igénylő, mintsem mechanikus feladat volt.

Mielőtt rátérnék a konkrét számokra, ismét VÉGH JÓZSEF-et kell idéznem, aki már 1959-ben lefektetvén a regionális nyelvátlaszokkal kapcsolatos munkálatok elméleti alapjait, tett egy ajánlást a kikérdezendő címszavak milyenségére: „A magyar nyelvátlasz munkaközössége is – függetlenül a franciák elgondolásától – 1952-ben úgy döntött, hogy a táji nyelvátlaszok anyagának nagyobb része közös legyen. Úgy tervezte, hogy egy-egy táji nyelvátlasz kb. 150–160 kérdést tartalmazzon, ebből közös törzsanyag 100 legyen, ötvenet–hatvanat pedig az atlasz készítője jelöljön ki területe sajátos nyelvi viszonyainak bemutatására. A magyar nyelvátlasz munkaközössége ugyanis az MNyA. készítésével nem tekinti befejezettnek a magyar nyelvátlaszmunkálatokat. Kíváncsnak tartja, hogy legalábbis a fontosabb nyelvjárási egységekről (de később talán az egész magyar nyelvterületről) készüljenek táji nyelvátlaszok. Ezen elgondolás alapján indokolt a táji nyelvátlaszok közös törzsanyaga, hogy össze lehessen őket vetni. De már vitatható a táji nyelvátla-

szokban a törzskérdések és a helyi kérdések aránya.” (ÖHA. 52). Nyelvatlaszaink címszómutatóit megnézve látszik, hogy a regionális atlaszok kétharmada fölé ment e kívánt értéknek, és 200 feletti kikérdezett címszóval dolgozott. Ez mindenképpen örvendetes abban az esetben, ha van egy mag, az érintetlenül maradt törzsanyag, amely mintegy önálló réteggként mindegyik atlaszban szerepel.

Nézzük meg A romániai magyar nyelvjárások atlaszának a nyugati atlaszokkal közös címszavait egy kicsit részletesebben.

3. táblázat

Az RMNyA. és a nyugati atlaszok címszavainak egyezése

Előfordulás	Címszó	Százalék
Egyszer	2139	64,88%
Kétszer	696	21,11%
Háromszor	249	7,55%
Négyszer	98	2,97%
Ötször	47	1,43%
Hatszor	27	0,82%
Hétszer	14	0,42%
Nyolcszor	11	0,33%
Kilencszer	5	0,15%
Tízszor	1	0,03%

Az RMNyA. 3297 címszava közül mindössze 10 nem szerepel a nyugati nyelvatlaszokban, a nagyatlaszt is beleszámítva. A leggyakrabban előfordulók a következők: kilenc atlaszban 5 címszó – *borítólevél (kukoricáé), csalán, fészektójas, kenyér és töpörtyű* –, tíz atlaszban pedig csak egy, a *cicerél (kakas)*. A jelentősen többször előforduló címszavak kivétel nélkül a paraszti élet szókincsébe tartozó kifejezések, melyek általánosan elterjedtek és a mindennapokban használatosak, s melyek egyöntetűen részét képezik a regionális atlaszok törzsanyagának. Mindezt csak példaképpen mutattam be; az egyesített táblázatok adatait felhasználva még számtalan csoportosítást, az adatokra alapozva pedig jóval mélyebb kutatásokat lehet végezni.

6. Kitekintés. Az előzőekben néhány kiemelt szempont szerint felvillantottam a nyugati és keleti nyelvatlaszok tulajdonságait, ismérveit az idő- és a térbeliség, a gyűjtők és feldolgozók személye, illetve az atlaszban foglalt adatok egyesíthetősége kapcsán. Előadásom zárásaként röviden szeretnék kitérni arra, hogy milyen további lehetőségek rejlenek, és elsősorban épülhetnek az ilyen irányú kutatásokra.

A saját magam elé kitűzött rövidtávú cél a teljes magyar mutatók elkészítése. A 13 dunántúli és felvidéki atlasz egyesítésével az egyesített kutatópont-hálózathoz 564, a címszó-mutatóhoz 2505 egyedi tétellel járultam eddig hozzá.

Az erdélyi atlaszokat is számolva jelenleg 18 atlasz egyesítése van készen, de a közeljövőben szeretnék végezni az összes magyar nyelvátlaszt felölelő egyesített kutatópont-hálózat és címszómutató összeállításával.⁴

A dialektológia oldaláról tekintve természetesen eddig is lehetett vizsgálódni, például lexikai szinten, egy-egy atlaszban megnézve, merre, milyen formában terjedtek a szavak, s ebből nyelvjárási, nyelvtörténeti vagy népiségtörténeti következtetéseket lehetett levonni; vagy összehasonlító vizsgálatokat is lehetett végezni, például két kiválasztott településen gyűjtött adatokat egymás mellé állítva. Ezek mellett születtek átfogóbb, már hangtani vagy morfológiai jelenségekre fókuszáló kutatások is, de az utóbbi időben ezek már rendszerint digitalizált adatokat használtak fel. S csak ezen a vonalon elindulva, a digitalizálás előnyeit kihasználva juthatunk el az egyik általános célig, addig, hogy az atlaszokon átívelő egyesítésnek, majd átfogó vizsgálatoknak köszönhetően kiderülhessen, nyelvileg hogyan és miben kapcsolódnak egymáshoz az atlaszokban feldolgozott területek.

Kulcsszók: atlaszegyesítés, A romániai magyar nyelvjárások atlasza, egyesített címszójegyzék, egyesített kutatópont-hálózat, nyelvátlasz, nyelvföldrajz.

Hivatkozott irodalom

- ÁIIA. = BALOGH LAJOS – KIRÁLY LAJOS 1976. *Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvátlasza*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- CsángA. = *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza*. 1–2. Szerk. GÁLFFY MÓZES – MÁRTON GYULA – SZABÓ T. ATTILA. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1991.
- DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU szerk. 1975. *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HEGEDŰS ANDREA 2008. *Nyelvföldrajzi vizsgálatok a romániai magyar nyelvterületen az egyesített atlaszok felhasználásával*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Budapest.
- HEGEDŰS ANDREA 2016. Egy romániai magyar virtuális nyelvátlasz címszó-egyesítési kérdéseiről. (L. a jelen számban: 163–171.)
- HétfA. = *Hétfalu nyelvjárási atlasza*. Szerk. VÖÖ ISTVÁN. Babes–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, 1971.
- HHNyH. = *Változó nyelvhasználat a hármasszomságot mentén: többdimenziós nyelvföldrajzi térképlapok tanúságai*. Szerk. P. LAKATOS ILONA. Segédkönyvek a nyelvészeti tanulmányozáshoz 146. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012.
- HVMA. = GUTTMANN MIKLÓS – KÖBÖLKUTI KATALIN 1987. *Hangutánzó igék vasi és muravidéki atlasza*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 182. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- JBarA. = PENAVIN OLGA 1969. *A jugoszláviai Baranya magyar tájnyelvi atlasza*. Újvidéki Egyetem, Újvidék.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1997. A romániai magyar nyelvjárások atlaszának kiadástörténeti, nyelvi és településtörténeti tanulságaiból. *Magyar Nyelv* 93: 199–207.

⁴ A 2011-ben kitűzött célt szem előtt tartva, a munkálatokba az időközben megjelenteket is bevonva jelenleg 24 magyar nyelvátlasz egységes szempontok szerint egyesített kutatópont-hálózatának és címszójegyzékének mutatója van készen (l. SZABÓ 2015).

- JUHÁSZ DEZSŐ 2001. A nyelvföldrajz. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 92–110.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2007. Két dél-dunántúli nyelvatlaszról. *Magyar Nyelv* 103: 96–101.
- KISS JENŐ 1973. A nyelvjárások változásáról és az anyanyelvjárási gyűjtésről. *Magyar Nyelvőr* 97: 217–228.
- KISS JENŐ szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- KKSzASz. = TIMAFFY LÁSZLÓ 1985. *A kisalföldi kocsik és szekerek szakszókincsének nyelvatlasza és szótára*. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 22. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék – MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- LELKES GYÖRGY 2011. *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Argumentum Kiadó – KSH Könyvtár, Budapest.
- MedvA. = CS. NAGY LAJOS 2011. *Medvesalja magyar nyelvjárási atlasza*. Luminosus n. o. Kiadó, Nagykapos.
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Szerk. DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968–1977.
- MurA. = PENAVIN OLGA 1966. *A jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlasza*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 116. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- MURÁDIN LÁSZLÓ 1995. Bevezető. In: RMNyA. 1: 5–8.
- NybA. = SILLING ISTVÁN 2012. *Nyugat-bácskai magyar nyelvatlasz*. Forum Könyvkiadó – Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Újvidék–Szabadka.
- NyvA. = SÁNDOR ANNA 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Mercurius könyvek. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- ŐHA. = VÉGH JÓZSEF 1959. *Őrségi és hetési nyelvatlasz*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- RMNyA. = *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* 1–11. Gyűjtötte és a kéziratot összeállította MURÁDIN LÁSZLÓ. Szerk. JUHÁSZ DEZSŐ. [1–2.] Magyar Nyelvtudományi Társaság, [3–11.] Magyar Nyelvtudományi Társaság – Pharma Press Kiadó, Budapest, 1995–2010.
- SMA. = SAJTOS JÓZSEF 2004. *Sárvíz menti nyelvatlasz*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 220. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- SZA. = KIRÁLY LAJOS 2005. *Somogy-zalai nyelvatlasz*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 223. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- SZABÓ PANNA 2010. *Az atlaszgyegyesítés néhány kérdése a nyugati magyar nyelvterület dialektológiai atlaszai alapján*. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest.
- SZABÓ PANNA 2012. Az atlaszgyegyesítés lexikográfiai-filológiai kérdései a nyugati magyar nyelvterület nyelvatlaszai alapján. In: PARAPATICS ANDREA – CSERNÁK-SZUHÁNSZKY DEBÓRA szerk., *Félúton 7. A hetedik Félúton konferencia (2011) kiadványa*. ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest. SzP1–SzP15. <http://hdl.handle.net/10831/8267> (2016. 07. 04.)
- SZABÓ PANNA 2015. Pillanatkép a nyelvatlaszok egyesítési háttérmunkálatainak állásáról. In: BÁRTH M JÁNOS – BODÓ CSANÁD – KOCSIS ZSUZSANNA szerk., *A nyelv dimenziói: Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 221–228.

- SzilA. = *Szilágysági nyelvatlasz*. Gyűjt. MÁRTON GYULA, szerk. HEGEDŰS ATTILA. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 3. Magyar Nyelvtudományi Társaság – PPKE, Piliscsaba–Budapest, 2000.
- SzlavA. = PENAVIN OLGA 1984. *Horvátországi (szlavóniai) magyar nyelvjárási atlasz*. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék.
- SzNySz. = *Székely nyelvföldrajzi szótár*. Összeáll. GÁLFFY MÓZES – MÁRTON GYULA, szerk. KISS JENŐ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- TEMESI MIHÁLY 1965. Mutatvány az Ormánság nyelvatlaszából. *A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 9: 141–171.
- TEMESI MIHÁLY 2002. *Az Ormánság nyelvjárása 1939 és 1949 között*. Dialóg Campus Kiadó, Pécs.
- ZsA. = RÓNAI BÉLA 1993. *Zselici nyelvatlasz. Nyelvföldrajzi vizsgálatok a Zselicben*. Magyar Történelmi Társulat Dél-dunántúli Csoportja – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Pécs–[Budapest].

On the possibilities of comparing the Eastern and Western regions on the basis of language atlases

The paper discusses eighteen of the twenty-two Hungarian language atlases published between 1948 and 2011: *The Atlas of Hungarian Dialects* based on a network of collection sites covering the whole Hungarian-speaking area, as well as five Transylvanian and eleven Transdanubian atlases as well as one from Felvidék (Slovakia). First, atlases of the Eastern and Western regions are compared according to their time of collection and publication, showing that in Transylvania, they were produced relatively simultaneously while in Transdanubia they were published during a rather long period of time. The coverage and overlap features of the two regions can be studied via perusing the collection sites of the large versus regional atlases; percentages of coincidence show that collection work for regional atlases complementing the national atlas was conducted more watchfully and in a better-planned manner in the Eastern region. With respect to the collection of linguistic data, the selection of fieldworkers and a uniform methodology of collection are of prime importance. It is difficult to find detailed data concerning the latter issue, but it seems to be confirmed that the two large atlases and the Transylvanian regional ones were made with a uniform methodology. Coincidences across the headwords of the atlases provide a variety of possibilities for comparison and analysis. In this paper, coincidence percentages of *The Atlas of Hungarian Dialects in Romania* and the atlases of the Western region are compared. Among other conclusions, it is shown that *The Atlas of Hungarian Dialects in Romania* has only ten headwords that are not included in any of the western atlases.

Keywords: linguistic geography, language atlas, merging of atlases, aggregate headword list, *The Atlas of Hungarian Dialects in Romania*.

SZABÓ PANNA
Eötvös Loránd Tudományegyetem